

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ
ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ
ΣΥΛΛΟΓΩΝ
ΒΛΑΧΩΝ

**ΑΡΓΟΣ
ΟΡΕΣΤΙΚΟ**

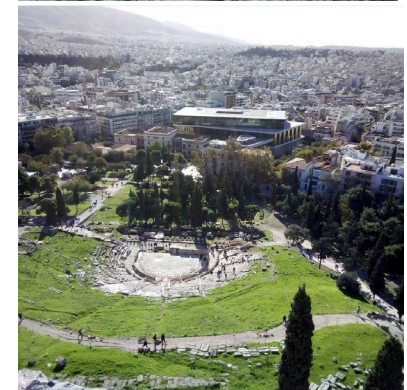
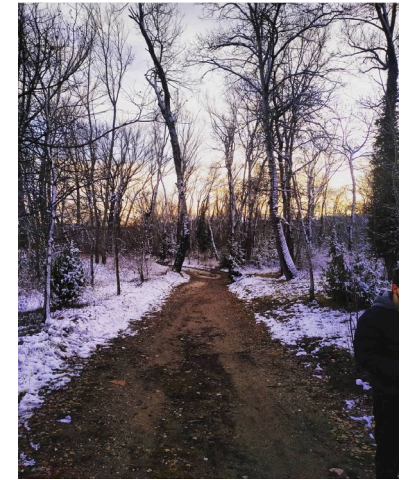
18-19 ΜΑΡΤΙΟΥ

2000

2^ο ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΒΛΑΧΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Δήμας Ιωάννης Ε.Ε.ΔΙ.Π. Τ.Ε.Φ.Α.Α Πανεπιστημίου Θεσσαλίας:
Διδακτική μεθοδολογία – σκηνική παρουσίαση της μουσικοχορευτικής μας παράδοσης «βασικές σημειώσεις – βασικές αρχές»

Σκηνική παρουσίαση - Βασικές αρχές:

1. Η εκδήλωση αρχίζει με την άφιξη της αποστολής στο συγκεκριμένο χώρο (χώρα - αεροδρόμιο - θέατρο - σκηνή - πλατεία) και όχι την στιγμή εισόδου στη σκηνή, που αρχίζει να εξελίσσετε το καθαρά χορευτικό πρόγραμμα.
2. Την στιγμή κατά την οποία ο Χοροδιδάσκαλος δίνει οδηγίες, ή και όταν ακόμη χρειασθεί να γίνει αυτό ξαφνικά, όλοι οι χορευτές "καρφώνουν" το βλέμμα τους πάνω στο υπεύθυνο, τον παρακολουθούν σε κάθε λεπτομέρεια και εφαρμόζουν τα όσα τους ανέθεσε χωρίς διαμαρτυρίες. Όταν συμβεί να διαφωνούν ή και να μην πιστεύουν στα όσα τους ανέθεσε ο χοροδιδάσκαλος τους, τα εκτελούν και στον απολογισμό της εκδήλωσης εκφράζουν την άποψη τους.
3. Όχι ένταση, Όχι άγχος, Μόνον διάθεση για κέφι.
4. Ο καθένας σκέφτεται μόνον τον ρόλο του, ως ένας αλληλένδετος κρίκος της χορευτικής ομάδας, και ποτέ ως μεμονωμένο άτομο.
5. Όχι περιττές ερωτήσεις στον χοροδιδάσκαλο.
6. Οι σωστές αλλαγές του προγράμματος (Χορός - Μελωδία - Γενική χορευτική έκφραση - Ζωντανή κίνηση - Ψυχική συμμετοχή), εντυπωσιάζουν πάντα τον κάθε θεατή.
7. Η όποια μετακίνηση στη σκηνή κατά την διάρκεια της εκδήλωσης, γίνετε αποκλειστικά και μόνον με βάση τον ρυθμό και το ύφος του εξελισσόμενου χορού.
8. Κατά την διάρκεια της εκδήλωσης στα παρασκήνια πρέπει να επικρατεί απόλυτη ησυχία, μεταξύ των αναπληρωματικών χορευτών, συνεργατών, τεχνικών. Όπως και οι κινήσεις των παραπάνω ατόμων πρέπει νάνε—"περιορισμένες, στο πίσω μέρος της σκηνής.
9. Η εκδήλωση πρέπει οπωσδήποτε να δεθεί με τον θετή. Για μας ο θεατής αποτελεί το βασικότερο στοιχείο προσοχής στην κάθε εκδήλωση. Ένα καλό στοιχείο προσέγγισης του κοινού είναι η είσοδος και η έξοδος ανάμεσα απ' τους θεατές.
10. Η είσοδος και η έξοδος στη σκηνή - χώρο εκδήλωσης πρέπει να γίνουν με ανάλογους χορούς της στράτας - πατινάδες - καγκέλια - ελεύθεροι χοροί. Δυστυχώς τελευταία χρόνια παρατηρείτε το γεγονός σε πολλές χορευτικές ομάδες, οι κυκλικό

χοροί να μετατρέπονται σε πατινάδες όπως και ελεύθεροι χοροί επίσης σε πατινάδες και το τραγικότερο σε ενιαία κωδικοποιημένη κίνηση και σε κυκλική διάταξη.

11. Σωστή τοποθέτηση της μουσικής κομπανίας στην σκηνή. Καλύτερη δυνατή επικοινωνία με τον πρωτοχορευτή - χορευτές.
12. Η κυκλική μας κίνηση προσαρμόζεται στο μέγιστο δυνατό άνοιγμα της σκηνής.
13. Επιδιώκουμε να έχουμε περισσότερο χρόνο μέτωπο προς τους θεατές.
14. Προσοχή στο χορευτικό σχήμα και την χορευτική διάταξη. Να προσαρμόζεται την κάθε φορά ανάλογα με τον συγκεκριμένο χορό. Οι συγκεκριμένες αλλαγές σε χορευτικό σχήμα από χορό σε χορό, μπορούν να γίνονται και μέσα στον χρόνο παρουσίασης ενός χορού και όχι αποκλειστικά και μόνο στον κενό χρόνο από χορό σε χορό, δημιουργώντας συνήθως έτσι μια αναστάτωση στη σκηνή.
15. Οι ελεύθεροι χοροί να αποδίδονται ελεύθερα και ποτέ σε ενιαία κωδικοποιημένη κίνηση, διότι αλλιώς παύουν να είναι ελεύθεροι χοροί.
16. Ένας χορευτής (χωρίς προηγούμενη εντολή του δασκάλου) δεν δίνει ποτέ, οδηγίες στους συγχορευτές του.
17. Δεν μιλάμε - συζητάμε ποτέ, πάνω στην σκηνή.
18. Δεν γυρίζουμε το κεφάλι άστοχα δεξιά - αριστερά.
19. Δεν μασάμε τσίχλα.
20. Μεγάλη προσοχή στην έκφραση του προσώπου και γενικά στην ανατομική μας στάση κατά την διάρκεια του προγράμματος
21. Οι πρωτοχορευτές με βάση την δυνατότητα καλλίτερης παρουσίας, να ανταποκρίνονται εάν είναι δυνατόν στην ηλικία, στο ύψος και οπωσδήποτε στην τελική έκφραση του χορού.
22. Κατά την διάρκεια της εκδήλωσης ορισμένα τραγούδια πρέπει να αποδίδονται (τραγουδιούνται) από τους χορευτές, διότι το αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της παράδοσης και του πολιτισμού μας.
23. Οι παραδοσιακές φορεσιές - στολές να είναι πολυπόικιλες, να αποφεύγονται πανομοιότυπες (κλωνοποιημένες) παραδοσιακές στολές.
24. Οι χοροί και τα τραγούδια να επιλέγονται με προσοχή, με βάση τον στόχο της εκδήλωσης (Ημερομηνία - Ιστορικό γεγονός - Κοινωνικός βίος)
25. Ο τρόπος παρουσίασης της εκδήλωσης είναι το Άλφα και το Ωμέγα για την επιτυχία της. Το χρώμα της φωνής και το ύψος του παρουσιαστή παίζουν τον κυρίαρχο ρόλο. Συμπληρωματικά στοιχεία είναι η προβολή με διαφάνειες, σλάιτς και μουσική υπό-κρουση κατά την διάρκεια του λόγου. Απλές και κατανοητές εκφράσεις με ανάλογα επιφωνήματα όταν χρειάζεται.

26. Όταν χρειάζεται να αλλάξουμε ορχήστρα, χρειάζεται μεγάλη προσοχή στη διάρκεια του κενού χρόνου. Να γίνει όσο το δυνατόν σύντομα και εάν ήταν δυνατόν τον θεατή να τον απασχολήσουμε με κάτι άλλο ανάλογο, του στόχου της εκδήλωσης.
27. Σε κάθε νέο χώρο (θέατρο - σκηνή - πλατεία) παρουσίασης μιας εκδήλωσης πρέπει πάντα ο χοροδιδάσκαλος να επισκέπτεται τον χώρο και να ενημερώνεται για τις δυνατότητες του. Στη συνέχεια να κάνει το ίδιο με όλη την χορευτική ομάδα και εάν είναι δυνατόν να κάνουν πρόβα του προγράμματος της εκδήλωσης.
28. Ο χοροδιδάσκαλος πρέπει να έχει καλό κώδικας επικοινωνίας με τους χορευτές του και τους μουσικούς πάνω και έξω από την σκηνή.
29. Απολογισμός - Αυτοκριτική της κάθε δραστηριότητας για τα θετικά και κυρίως για τα αρνητικά στοιχεία, που διαδραματίστηκαν στην εκδήλωση, με σκοπό την αποφυγή των ίδιων λαθών.
30. ΣΤΟΧΟΣ : Ο βασικός μας στόχος είναι να υπηρετείτε το δρώμενο, με βάση το όλο ιστορικό-πολιτισμικό γίνεσθαι και όχι τα βήματα.

ΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ

- Ο χορός προσφέρει γνώση, διαπαιδαγωγεί και κοινωνικοποιεί.
- Ο χορός οδηγεί στην πολιτιστική αυτογνωσία και πολιτισμική ταυτότητα.
- Ο χορός δημιουργεί συναίσθημα και προσφέρει χαρά.
- Ο χορός εκτός από διασκέδαση είναι κυρίως έκφραση ψυχής.
- Ο χορός γυμνάζει το σώμα και πλάθει ψυχές.
- Ο χορός εκφράζει λεβεντιά.
- Ο χορός δεν γνωρίζει σύνορα, εκφράζει πάντα την ελευθερία.
- Ο χορός ενώνει και χωράει όλο τον κόσμο.
- Ο χορός δεν είναι βήματα, τα βήματα ακολουθούν τον χορό.
- Ο χορός είναι δημιουργία, είναι πολιτισμός.

Γιάννης Δήμας

Κωνσταντίνος Αδάμ- Ανδρομάχη Πισιώτη Αδάμ

Οδοιπορικό στη Γράμμουστα

Σίγουρα πολλοί από σας, αγαπητοί φίλοι, μέλη της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων, θα ήθελαν πολύ, αντί να βρίσκονται αυτή την ώρα, εδώ, σε αυτήν την αίθουσα, να μπορούσαν να πραγματοποιήσουν ένα οδοιπορικό – προσκύνημα στη Γράμμουστα. Και αυτό γιατί πολλοί από σας έλκουν την καταγωγή τους από αυτήν την Μητρόπολη του βλαχόφωνου ελληνισμού. Μια και αυτό είναι δύσκολο να γίνει, ας επιχειρήσουμε μαζί ένα οδοιπορικό στη Γράμμουστα, έχοντας σαν βοηθό τις δυνατότητες που μας παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία.

1. Γεωγραφικό ανάγλυφο της περιοχής Γράμμου

A. Γεωγραφική θέση του οικισμού της περιοχής

Η απόσταση του οικισμού Γράμμουστα είναι 70 χιλ. από την Καστοριά. Η τοποθεσία του οικισμού βρίσκεται σε ύψος 1450 μ. στην κοιλάδα που σχηματίζουν οι πηγές του Αλιάκμονα ανάμεσα στις αλπικές κορυφές. Απαρτίζεται από τα εξής βουνά: από ανατολάς προς δυσμάς το " Λιβάδι", το Στριλιβάδι, Κοτρώνι ή Πέτρα, Φονικό, Μουτσέλι, Φρίνκα, Σακούλι Σακουλίκου, Φάγκο, Γκιζντόβα, Σκίρτσα, Ντάϊα, Ροφουίλα, Φαρμάκι, Γκούβα, Περιφέρεια. Αυτή η αλπική κοιλάδα έχει έκταση 200 χιλιάδες στρέμματα. Υπάρχει μικρή δασική έκταση από δέντρα οξιάς μόνο στο βουνό Γκούβα. Όλα τα βουνά είναι κατάλληλα για βοσκή. Είναι ομαλά και προσιτά με άφθονα νερά, πλούσια σε χόρτα, σε μεγάλο υψόμετρο. Το υψηλότερο σημείο των βουνών έχει 2520 μ. όρος Γράμμος ή Γκιστόβα.

B. Κλίμα

Το κλίμα είναι αλπικό ηπειρωτικό, κρύο τον χειμώνα με πολλά χιόνια και δροσερό το καλοκαίρι. Οι θερμοκρασίες κυμαίνονται από 30 έως 24 βαθμούς Κελσίου. Οι άνεμοι είναι μέτριοι έως δυνατοί. Άφθονες βροχές πέφτουν την άνοιξη και το φθινόπωρο, ενώ το καλοκαίρι επικρατεί ξηρασία. Χάρη στα πολλά χιόνια οι βοσκότοποι διατηρούσαν το χόρτο τους πράσινο καθ' όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού, γι' αυτό και η κύρια ασχολία των κατοίκων ήταν η κτηνοτροφία από μέσα Μαΐου έως τα μέσα Οκτωβρίου. Οι κάτοικοι της Γράμμουστας ασχολούνταν με την νομαδική κτηνοτροφία και όχι την οικόσιτη. Εκτός από μερικούς που ασχολούνταν με την βιοτεχνία μάλλινων ειδών και ήταν τεχνίτες, όπως σιδηροτεχνίτες, σαμαράδες, ράφτες, κα.

Γ. Λίμνες

Στην κοινοτική περιοχή του Γράμμου και επί της ελληνοαλβανικής μεθορίου στην κορυφή του βουνού Σακούλι και σε

υψόμετρο 2200 μ. υπάρχει λίμνη εκτάσεως 5-6 στρέμματα που προήλθε από αναβρυκά ύδατα και το νερό από το λιώσιμο των χιονιών. Το βάθος της λίμνης είναι άγνωστο.

2. Πρώτες ιστορικές καταβολές.

Ο Γράμμος είναι τόπος καταγωγής και κατοίκησης μιας σημαντικής μερίδας Βλαχόφωνων Ελλήνων. Και είναι ως γνωστό μία από τις σημαντικότερες Μητροπόλεις του βλαχόφωνου Ελληνισμού. Όπως γράφει ο Αστέριος Κουκούδης στο βιβλίο του Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων, «οι Γραμμουστιάνοι είναι ένας κλάδος του βλαχόφωνου ελληνισμού που γέννησαν οι ιστορικές συνθήκες μετά το 1769 και κυρίως τον 19ο αιώνα σε στενή σχέση με την καταγωγή τους από ένα προσδιορισμένο γεωγραφικό χώρο και την καθήλωση αυτού του πληθυσμού σε μια συγκεκριμένη πολιτισμική κοινωνική και οικονομική οργάνωση στην συγκεκριμένη ορεινή περιοχή της Πίνδου.»

Το βουνό Γράμμος και ο οικισμός Γράμμουστα ήταν το κέντρο μιας αξιόλογης ομάδας βλάχικων οικισμών που φαίνεται ότι είναι η πηγή προέλευσης των σημερινών Γραμμουστιάνων. Δεν μπορούμε να μιλάμε με σιγουριά για το πότε και πως δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την γέννηση αυτών των οικισμών. Το πιθανότερο είναι ότι υπήρχαν κάποια ισχυρά βλάχικα πληθυσμιακά στοιχεία στην περιοχή του Γράμμου πριν την εμφάνιση ακόμη των Οθωμανών Τούρκων από τον 11ο αιώνα χωρίς να αποκλείεται και η παλαιότερη παρουσία τους. Θα πρέπει να έγινε κάτι ανάλογο και με την περίπτωση της Μοσχόπολης, όπου πολλά πληθυσμιακά βλάχικα στοιχεία συνενώθηκαν και έκαναν τη μεγάλη αυτή πόλη. Οι Βλάχους του Γράμμου φέρονται να κατατάσσονται στην ομάδα των Δασσαριτών ή Μεσσαριτών Βλάχων, όπως και οι Βλάχοι της Μοσχόπολης και της Σαμαριάς. Ανάμεσα στα 1800-1810 κάποιες οικογένειες Βλάχων παρουσιάζονται να κατέβαιναν για χειμαδιά στις Πρέσπες, στην περιοχή της Πελαγονίας και στη λεκάνη της λίμνης της Καστοριάς, όπου υπήρχαν παραδοσιακά χειμαδιά για τους Γραμμουστιάνους.

Μνεία γίνεται στα 976 για παρουσία Βλάχων στις προαναφερθείσες περιοχές όταν κάποιοι ταξιδιώτες Βλάχοι σκότωσαν το Δαβίδ αδερφό του βούλγαρου τσάρου Σαμουήλ. Επίσης, όταν στα 1020, ο βυζαντινός αυτοκράτορας Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος αναδιοργάνωσε τη βουλγαρική εκκλησία της Αχρίδας, συνέστησε και κάποια Επισκοπή Βλάχων με άγνωστη δυστυχώς έδρα, την Επισκοπή «Βρενύτης» που πιθανότατα ιδρύθηκε από τους Κομνηνούς τον 11ο αιώνα (1057-1081) για τις ανάγκες του πολυπληθούς βλαχόφωνου πληθυσμού της περιοχής. Αργότερα σε "Τακτικό" της εκκλησίας του 13ου αιώνα αναφέρεται επισκοπή "Βρενόγης" και σε μεταγενέστερο "Τακτικό" με το όνομα Βρεανόγους. Μετά τον 15ο αιώνα δεν αναφέρεται αυτή η επισκοπή.

Εκτός από τον οικισμό της Γράμμουστας στην ευρύτερη περιοχή του Γράμμου, υπήρχαν και οι παρακάτω οικισμοί και χωριά:

το Λιανοτόπι, με τον οικισμό του Αγίου Ζαχαρία, οι περιφερειακοί οικισμοί της Γράμμουστας, Φούσιας, Βετέρνικ Λιβιάδι και Πισκοτόπι, η Αετομηλίτσα ή Ντένισκο μαζί με το Πληκάτι και ο οικισμός της Κιάφας. Στην σημερινή Αλβανία υπήρχε η Νικολίτσα, η Άρζα και η Δάρδα ή Ντάρδα. Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα ξεχώρισαν η Νικολίτσα, το Λιανοτόπι και η Γράμμουστα. Πιθανές αιτίες για την συγκέντρωση πληθυσμού στα ορεινά του Γράμμου κατά τους βυζαντινούς χρόνους θα πρέπει να ήταν οι συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις των Βυζαντινών με διάφορους εισβολείς και κυρίως τους Σλάβους. Η ύπαρξη αξιόλογων μεταβυζαντινών εκκλησιών του 16ου αιώνα στην περιοχή του Γράμμου αλλά και παλαιότερων όπως του Αγίου Ζαχαρία του 11ου αιώνα πιστοποιούν συγκέντρωση ικανού πληθυσμού στο Γράμμο πριν ακόμη από την εδραίωση της οθωμανικής κατάκτησης. Δεν μπορούμε να πούμε φυσικά ότι αυτοί οι πληθυσμοί ήταν όλοι βλάχικης καταγωγής, αλλά το βέβαιο είναι ότι το 17ο αιώνα οι βλαχόφωνοι πληθυσμοί επικράτησαν πλήρως. Σίγουρα η ζωή και η εξέλιξη των χωριών του Γράμμου δεν ήταν μια ανενόχλητη πορεία λόγω της γεωγραφικής απομόνωσης και την ανασφάλεια που προκαλούσε η γειτνίαση με τους εξισλαμισθέντες αλβανικούς πληθυσμούς, και των συνεχών συγκρούσεων μεταξύ των βλαχόφωνων και των αλβανοφώνων για τον έλεγχο της περιοχής. Ήδη έχουμε πληροφορίες ότι λόγω των αλβανικών πιέσεων έχουμε την μετανάστευση στη Μηλόβιστα στο βουνό Περιστέρι της περιοχής Μοναστηρίου. Ο υπερπληθυσμός ανθρώπων και κοπαδιών παράλληλα με τις πιέσεις των Τουρκαλβανών οδήγησαν μερικούς στην περιοχή του Μορίχοβου.

3. Δημιουργία οικισμού του Γράμμου - Κτηνοτροφία – Χειμαδιά

Είναι άγνωστο το πότε συνοικήσθηκε η Γράμμουστα, μπορούμε μόνο υποθετικά και από κάποιες άλλες παραδόσεις να υποθέσουμε τον σχηματισμό της σε οικισμό. Η πολιτεία της Γράμμουστας πρέπει να δημιουργήθηκε από μικρότερους οικισμούς που βρισκόταν κατά μήκος της κοιλάδας των πηγών του Αλιάκμονα. Η συνένωση αυτή πρέπει να έγινε κατά την διάρκεια του 17ου αιώνα. Παράλληλα με τον σχηματισμό και των άλλων βλαχοχωριών της Πίνδου κυρίως για λόγους ασφάλειας. Οι περισσότεροι από τους κατοίκους της Γράμμουστας ήταν ημινομάδες και είχαν θερινή κατοικία την Γράμμουστα. Στην τελική της οικιστική μορφή πριν από την μεγάλη καταστροφή της γύρω στα 1760- 1770 είχε τρεις μεγάλες συνοικίες γνωστές με τα ονόματα των τσελιγκάδων, η κεντρική συνοικία του Χατζηστέργιου Χατζόπουλου με την εκκλησία της Παναγιάς, η συνοικία του Πατσούρα με την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και η συνοικία του Πισιώτα. Δυτικά προς το Ντένισκο υπήρχε και ο οικισμός του Πισκοχωρίου. Αυτή την περίοδο η Γράμμουστα συγκεντρώνει και τον μεγαλύτερο πληθυσμό. Αναφέρονται 5.000 σπίτια και 40.000 χιλιάδες κάτοικοι. Οι αριθμοί αυτοί είναι πιθανόν να αναφέρονται στο σύνολο των πληθυσμών του Γράμμου γιατί είναι αρκετά μεγάλοι και μάλλον απίθανοι.

Η κοινωνική δομή της Γράμμουστας εμφανίζεται οργανωμένη γύρω από τους μεγάλους τσελιγκάδες των οποίων τα πλούτη από καταγεγραμμένες παλαιότερες προφορικές παραδόσεις παρουσιάζονται μυθικά. Ονόματα τσελιγκάδων αναφέρουμε ενδεικτικά αυτά των Σιαπατόροι, Παπούτσα, Αρόση, Κουτσοφούσια, Λάπα κτλ. Οι μεγαλύτερες φάρες την περίοδο της ακμής ήταν των

Χατζηστέργιου, Στάθη, Πατσιούρα, Χατζημπίμπλου, Νάκου, Χατζητζούλα, Πισιώτα. Από αυτούς ξεχώριζαν οι οικογένειες του Χατζηστέργιου και του Πατσιούρα. Οι Πατσιουραίοι είχαν τόσες χιλιάδες πρόβατα και τόση παραγωγή γάλακτος που είχαν κάνει πήλινες σωληνώσεις πολλών χιλιομέτρων για να κατεβάζουν το γάλα στο τυροκομείο τους. Λείψανα των εγκαταστάσεων αυτών γνωστά σαν κιούγκια υπάρχουν ακόμη στις πλαγιές του Γράμμου. Οι Χατζηστεργαίοι φαίνεται να είχαν εκτός από τα πρόβατα και μεγάλη αγέλη από φορτηγά ζώα. Λέγεται πως τα κοπάδια τους αριθμούσαν 20.000 χιλιάδες πρόβατα και 40.000 χιλιάδες κατσίκια. Ο αριθμός από φορτηγά ζώα τους ήταν τόσο μεγάλος ώστε αναφέρεται ότι χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή οχυρωματικών έργων στο βιλαέτι Μοναστηρίου. Ο χαρακτήρας της οικονομίας της Γράμμουςτας ήταν κυρίως κτηνοτροφικός ενώ των άλλων βλάχικων εγκαταστάσεων της Νικολίτσας και Λινοτοπίου ήταν κυρίως βιοτεχνικός και εμπορικός. Αυτό μπορούμε να το ξεχωρίσουμε και από την φορεσιά. Υπήρχε ενδυματολογική διαφορά, οι εμποροβιοτέχνες φορούσαν σκουρόχρωμα ρούχα ενώ οι κτηνοτρόφοι συνήθως άσπρα η ανοιχτόχρωμα ρούχα.

Τα κοπάδια ξεχειμώνιαζαν στη Θεσσαλία, στην περιοχή του Αλμυρού στο Βελεστίνο, στο Σέσκλο, στον Άγιο Γεώργιο και στο Διμήνι. Αργότερα στη λιμνολεκάνη της Καστοριάς και στο Άργος Ορεστικό όπου σιγά-σιγά έγινε και η μόνιμη εγκατάσταση των περισσότερων κατά τον 20ο αιώνα. Από την οικογένεια του Πατσούρα δεν ακολούθησαν όλοι τα κοπάδια στη Θεσσαλία αλλά διέμεναν στο Άργος Ορεστικό σε δικό τους μαχαλά, του "Πατσούρα". Και σήμερα η περιοχή είναι γνωστή σαν συνοικία "Πατσιούρα". Ωστόσο η Γράμμουςτα και τον χειμώνα είχε κάποιους κατοίκους που ασχολιόταν με την βιοτεχνική παραγωγή. Φαίνεται όμως ότι η ανάπτυξη της οικονομίας οδήγησε στον υπερπληθυσμό των κοπαδιών και ανθρώπων πριν από την κρίσιμη περίοδο των ανακατατάξεων ανάμεσα στο 1769-1830.

Το αποτέλεσμα ήταν να υπάρχουν μετακινήσεις αρχικά του πλεονάζοντος πληθυσμού προς την περιοχή της Βόρειας Ηπείρου. Οι Μουσουλμάνοι Αλβανοί του 17ου και 18ου αιώνα αμφισβήτησαν τα προνόμια και εποφθαλμιούσαν τις περιοχές των βοσκοτόπων των Γραμμουστιάνων και έτσι άρχισαν συνεχείς πιέσεις και συγκρούσεις. Στα μέσα του 17ου αιώνα άρχισε η πρώτη μετακίνηση προς την περιοχή της Μηλόβιστας πως προαναφέραμε.

4. Εκπαίδευση - Πνευματική ζωή – Εκκλησίες

Είναι βέβαιο πως η οικονομική ευμάρεια των κατοίκων της Γράμμουςτας είχε σαν αποτέλεσμα την λειτουργία ελληνικού σχολείου, σε εποχές μάλιστα που υπήρχαν ελάχιστα σχολεία, πέρα από τα μεγάλα αστικά κέντρα του ελληνισμού εκείνης της εποχής. Αναφέρεται πως το 1764 λειτουργούσε σχολείο στη Γράμμουςτα. Ωστόσο το σχολείο της Γράμμουςτας φαίνεται να λειτουργεί ήδη από το 1756 και να προσελκύει και μαθητές από άλλες περιοχές. Και αυτό γιατί εκείνη τη χρονιά φαίνεται να είχε πάρει την πρώτη του εκπαίδευση στο σχολείο της Γράμμουςτας ο Άνθιμος Ολυμπιώτης, ηγούμενος της Μονής

Ολυμπιώτισσης της Ελασσόνας και αργότερα ιδρυτής του ελληνικού σχολείου του Βλαχολίβαδου στον Όλυμπο. Ένας από τους σχεδόν άγνωστους πνευματικούς ανθρώπους που γέννησε η Γράμμουστα ήταν ο Γιάννης Νικολαΐδης, ιατροφιλόσοφος και δάσκαλος της ιατρικής. Ήταν μέλος του ιατρικού συλλόγου της Βιέννης ήδη το 1871 και μέλος της ιατρικής ακαδημίας της Βιέννης, ο πρώτος μάλιστα ορθόδοξος χριστιανός μέλος αυτής της ακαδημίας. Το σχολείο αυτό, παρ' όλες τις επιθέσεις που δέχθηκε η Γράμμουστα συνέχισε να λειτουργεί ως το 1800. Πολύ αργότερα και κατά τους καλοκαιρινούς μήνες από το 1935 και έπειτα λειτουργούσε σχολείο. Ένας από τους δασκάλους που παρέδιδε μαθήματα ήταν ο Παπαναούμ Δαμιανός. Από το 1935 και μετά μισθοδοτούνταν από τους Τσελιγκάδες της Γράμμουστας.

Προπολεμικά και από τον Β' παγκόσμιο πόλεμο και μετά αρκετοί Γραμμουστιάνων διέπρεψαν σαν γιατροί με μεγάλη προσφορά στον τόπο. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον Ευρυπίδη Δ. Πισιώτη, γιατρός και βουλευτής, Λεωνίδα Α. Πισιώτη, καθηγητή οδοντιατρικής του Α.Π.Θ. με προσφορά στην επιστήμη του και πλούσιο κοινωνικό έργο, Χρήστος Α. Πισιώτης καθηγητής Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο.

Υπήρχαν τρεις εκκλησίες όπως ήδη αναφέραμε η εκκλησία της Παναγιάς, η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής (Στα Βίνιρι) και η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Ο Άι Γιώργης ήταν πίσω από την Κοάστα στην Λεύκα στη γειτονιά των Πισιωταίων. Η εκκλησία της Παναγιάς όπου ερείπια υπάρχουν και σήμερα ήταν ρυθμού βασιλικής, γύρω στις πλευρές είχε πολεμίστρες για να αντιμετωπίζουν τις επιθέσεις των Τουρκαλβανών. Η εικόνα της Παναγιάς της "Οδηγήτριας" ζωγραφισμένη στην Βενετία πριν 400 χρόνια βρίσκεται σήμερα στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής του Αργους Ορεστικού. Κάθε χρόνο οι Γραμμουστιάνοι την ανεβάζανε πάνω σε ειδικό άλογο ντυμένη με κόκκινο βελούδο με χρυσά σιρίτια την τοποθετούσαν στην εκκλησία της Παναγιάς για όλο το καλοκαίρι και μετά με τον ίδιο τρόπο την κατέβαζαν όταν έφευγαν για τα χειμαδιά. Στη Βενετία είναι επίσης τυπωμένο και το Ιερό Ευαγγέλιο της Παναγιάς της Γράμμουστας. Μπορούμε να διαβάσουμε «Εν Ενετίησιν 1748». Το ευαγγέλιο δείγμα υψηλής βενετσιάνικης αισθητικής, είναι θαυμάσια εικονογραφημένο και φέρει παραστάσεις από τη ζωή του Χριστού και από τους Ευαγγελιστές.

Ο ναός μετά την καταστροφή του εμφυλίου ερημώθηκε. Η πέτρα με τον τρόπο που είναι τοποθετημένη μας δείχνει την μεγαλοπρέπεια του. Ερείπια υπάρχουν μέχρι σήμερα και δίπλα έχει χτιστεί μικρός ναΐσκος για τις ανάγκες της λειτουργίας. Μεγάλη είναι η συρροή του κόσμου την ημέρα του 15 Αύγουστου. Με τα προσφορά τους, το λάδι και το κρασί γιορτάζουν την Παναγιά. Γίνεται και αγιασμός για τα κοπάδια. Επρόκειτο να αναστηλωθεί αλλά δεν αναστηλώθηκε ως σήμερα. Αργότερα η εκκλησία λειτουργούσε κάθε Κυριακή γιατί υπήρχε εφημέριος, ο Παπαδαμιανός. Στο Άργος Ορεστικό υπήρχε εκκλησία της Παναγιάς όπου αναφέρεται ότι χτίστηκε με χρήματα των τσελιγκάδων του Γράμμου Χατζοπουλαίων, Πισιωταίων από το 1870. Η εικόνα της Παναγιάς της "Οδηγήτριας" κατά τους χειμερινούς μήνες μεταφερόταν στο Άργος Ορεστικό όπου και τοποθετούνταν στην εκκλησία του Αργους Ορεστικού. Η εκκλησία του Αργους Ορεστικού λειτουργούσε ως Ελληνική

Ορθόδοξη εκκλησία μέχρι που το 1941 βομβαρδίστηκε από τους Ιταλούς. Δίπλα στην εκκλησία βρισκόταν ένας οικίσκος με πυρομαχικά και προφανώς οι Ιταλοί δεν πέτυχαν στόχο τους. Η εκκλησία της Παναγιάς κατεδαφίστηκε μεταπολεμικά στην δεκαετία του 50 και οι εικόνες μεταφέρθηκαν στην Κορησό και την Μητρόπολη. Το Νοέμβριο του 1998 επισκέφθηκε ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Χριστόδουλος τον Νομό Καστοριάς και προσκύνησε την Παναγιά την Οδηγήτρια στην Μητρόπολη.

5. Η πληθυσμιακή έξοδος των Γραμμουσιάνων.

Οι συγκρούσεις μεταξύ των Βλάχων και των Τουρκαλβανών θα πρέπει να ήταν συνεχόμενες και αυξανόμενες μέχρι να καταλήξουν στην τελική σύγκρουση. Η παράδοση αναφέρει ότι η Γράμμουστα δέχτηκε επίθεση στις 15 Αυγούστου του 1760 και θα πρέπει να ήταν σφοδρή γιατί οι κάτοικοι την εγκατέλειψαν και μόνο λόγοι επέστρεψαν μετά ξανά. Οι περισσότεροι έφυγαν για το εσωτερικό της Μακεδονίας. Ο Σωκράτης Λιάκος, χωρίς να αναφέρει τις πηγές του, σημειώνει ότι οι πληθυσμιακές εξοδοί ξεκίνησαν το 1650 και ολοκληρώθηκαν το 1720. Θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι τα προβλήματα ξεκίνησαν το 1650 όμως δεν θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι τέλειωσαν το 1720, κι αυτό γιατί ένας έστω και ελαττωμένος αριθμός Γραμμουσιάνων επέστρεψε ξανά στα λιβάδια και τον οικισμό. Άλλη μια απόδειξη είναι ότι μετά την καταστροφή αυτή έχουμε το Ευαγγέλιο που τυπώθηκε στην Βενετία το 1748. Βέβαια η Γράμμουστα επηρεάστηκε από τις επιθέσεις που δέχτηκαν οι γειτονικοί οικισμοί Νικολίτσα και Λινοτόπι το 1769 λίγο πριν ή λίγο μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης.

6. Η καταστροφή της Γράμμουστας από τον Αλή Πασά και ο θρύλος της Σιάνας.

Η Γράμμουστα όμως δεν γνώρισε την ερήμωση και οι κάτοικοι βρέθηκαν μετέπειτα να αντιμετωπίζουν κι άλλες επιθέσεις όπως αυτή του Αλή Πασά των Ιωαννίνων στα 1790-1810. Σύμφωνα με την παράδοση προς τα τέλη του 18ου αιώνα ή τις αρχές του 19ου αιώνα ο Αλή Πασάς ζήτησε να πάρει στο χαρέμι του κάποια κοπέλα ονόματι Σιάνα, κόρη του τσέλιγκα Χατζηστέργιου Χατζόπουλου. Ο Χατζηστέργιος φυσικά δεν ενέδωσε στις πιέσεις και ο Αλή Πασάς μετά για αντίποινα συνέλαβε 12 κοπέλες όμορφες, τις ξεγύμνωσε και τις έβαζε να χορεύουν γύρω από τη λίμνη και αυτές από ντροπή έπεφταν μέσα. Αυτή είναι πρώτη εκδοχή του θρύλου και ενισχύεται βέβαια και με το γνωστό τραγούδι της Σιάνας(παραθέτουμε ένα μικρό απόσπασμα).

Η Σιάνα και το κάψιμο της Γράμμουστας

Χατζηστέργιου τσέλιγκου μάρι
 κά τού Γράμμουστι αλτου νού άρι.
 Άρι κάσα κά παλάτι,
 κουπί ντί όι νιμισουράτι
 άρι σι ντόι άτς μπινάτς αλούι,
 σούντ κά χίλι άλ βιμουλούι.
 Πίστι τούτι ατσιάλι άρι σι ούνα φιάτα,
 κούμ ίι λούνα ατσιά μουσιάτα
 άλμπα αρόσα κά μιτζιάννα
 σι νούμα αλιέι μουσιάτα Σιάνα.
 Ούνα τζούα ντί νουπόι
 Υίνι ούνου πικουράρου ντί λά όι
 - Μπούνατς τζούα, τσέλιγκου μάρι,
 ιό τσ' αντούκου μπούνα χαμπάρι,
 κά κουπίλι λί αβέμ γκίνι
 μά νι στά μίντια λά τίνι
 τσι πιτσίς, σι νού βίνις;
 ούνα σταμάννα νι ανγκαρσίς
 -Όλαϊ Μήτρα πικουράρε,
 νού μί αλάσι τού αμιά κριπάρι
 σι κάς τσα σπούνου,
 νού πότς σ' νι ατζιούτς
 τίνι σι πικουράρλι τούτς.
 Κάνλου άτσέλου Αλή Πασιά
 κάρτι ασιάρα νί σκρίι
 κάφτα μιάστα Σιάνα αμιά,
 γίνου Αρμπινέτσλι τάς νιού λιά.
 Ωχ!! μαράτλου, τσι νιού βόι μπάνα
 τάς ιν λιά παγκάνλου Σιάνα

-Νού τί ασπάρι τσέλιγκου μάρι,
βάλιού νταμ νίκ σι μάρι.

Τον Χατζηστέργιο τον μεγάλο τσέλιγκα
σαν αυτόν δεν έχει άλλον η Γράμμουστα
Έχει σπίτι σαν παλάτι
κοπάδια από πρόβατα αμέτρητα
έχει και δυό άλογα δίδυμα δικά του
που είναι σαν τους γιούς του ανέμου
Μα πάνω από όλα αυτά, έχει και μία κόρη
που είναι όμορφη σαν το φεγγάρι
άσπρη κόκκινη σαν μελιτζάνα
και το όνομα της όμορφη Σιάνα
Μία μέρα μετά
ήρθε ένας βοσκός από τα πρόβατα
- Καλή σου μέρα μεγαλοτσέλιγκα
σου φέρνω καλά νέα
τα κοπάδια τα έχουμε καλά
αλλά το μυαλό μου, στάθηκε σε σένα
τι έπαθες και δεν ήρθες;
μια εβδομάδα μας εχεις ξεχάσει
-Τσομπάνε Μήτρο
δεν με αφήνει η στενοχώρια μου
και να σου πώ, δεν μπορείς να με βοηθήσεις
εσύ και όλοι οι βοσκοί
Το σκυλί αυτό, ο Αλή πασάς
γράμμα μου έγραψε χθές
και ζητά την Σιάνα μου για νύφη
έρχονται οι Αρβανίτες να μου την πάρουν

**Ωχ!! Ο καημένος, τι την θέλω τη ζωή
 άμα μου πάρει ο πρόστυχος την Σιάνα
 -Μην τρομάζεις μεγάλε τσέλιγκα
 θα τον χτυπήσουμε μικροί και μεγάλοι**

Σύμφωνα με μια δεύτερη παράδοση μπροστά στις διεκδικήσεις του Αλή Πασά και μετά από σφοδρές συγκρούσεις οι Γραμμουσιτιάνοι τράπηκαν σε φυγή έξω από τα όρια της γεωγραφικής τους επικράτειας για να σωθούν. Τα σώματα του Αλή Πασά κατάφεραν να προφτάσουν τους φυγάδες και έτσι να πετύχουν την μεγαλύτερη διασπορά τους, ύστερα απ' όλα αυτά οι Γραμμουσιτιάνοι κατέφυγαν στις ανατολικές και βόρειες περιοχές της Μακεδονίας. Οι Γραμμουσιτιάνοι που κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου εξακολουθούσαν να ανεβαίνουν με τα κοπάδια τους στο βουνό Καστιγίτσα, στα σύνορα της Π.Γ.Δ.Μ. με Βουλγαρία διατήρησαν την ανάμνηση πως οι προγονοί τους γύρω στα 1788 ύστερα από την αντιπαράθεση τους με τον Αλή Πασά, κατέφυγαν σε κείνη την περιοχή. Αργότερα κατά την περίοδο της παρακμής του Αλή και πιθανότατα μετά την πτώση του υπήρξαν και άλλες επιδρομές και τότε αρκετές οικογένειες ίσως στα 1822 έφυγαν για το Μεγάροβο όπου συναντήθηκαν με άλλους φυγάδες που είχαν καταφύγει εκεί νωρίτερα.

7. Οι Γραμμουσιτιάνοι της διασποράς

Η Γράμμουστα πριν τις εξόδους ήταν μια σταθερή ορεινή κοινότητα. Μετά τις εξόδους και ο θεσμός της θερινής κοινότητας χάθηκε για τους περισσότερους από αυτούς και αυτό είχε σαν αποτέλεσμα ο νομαδικός τους βίος να πάρει μια πρωτόγονη μορφή. Κινούνται στην περιοχή της Μακεδονίας χωρίς σταθερούς θερινούς ή χειμερινούς καταυλισμούς. Η Γράμμουστα και οι περιφερειακοί οικισμοί της ήταν η δεύτερη μεγάλη πηγή της διασποράς των Βλάχων μετά την Μοσχόπολη. Οι Μοσχοπολίτες φεύγοντας δημιούργησαν παροικίες με αστικό χαρακτήρα. Οι Γραμμουσιτιάνοι μετά την έξοδο σε μερικά μέρη όπου κατέφυγαν και εγκαταστάθηκαν συνέβαλαν στην εξέλιξη τους σε αστικά κέντρα όπως το Κρούσοβο και το Μεγάροβο. Έτσι ο όρος Γραμμουσιτιάνοι δεν δηλώνει απλά και μόνο την καταγωγή κάποιων Βλάχων αλλά περισσότερο αυτούς που έχουν νομαδικό κτηνοτροφικό βίο. Αργότερα άρχισαν να δημιουργούν σταθερότερους θερινούς οικισμούς. Όλες αυτές οι εγκαταστάσεις στην αρχή του 20ου αιώνα δεν είχαν την οργάνωση για να χαρακτηριστούν χωριά, ήταν απλά καλύβια. Ο αριθμός τους ήταν

μεγάλος, ξεκινούσαν από τις περιοχές της Πέστερας, του Στενήμαχου και τα βουνά της Ροδόπης και έφταναν μέχρι το Κόσσοβο και το όρος Καπαόνικ στα σύνορα της Σερβίας.

Ο πολιτισμικός χαρακτήρας αυτών των γραμμουστάνικων εγκαταστάσεων ήταν τόσο ισχυρός που αφομοίωσαν και άλλες μικρότερες ομάδες από την Αβδέλλα, το Περιβόλι και την περιοχή του Ασπροποτάμου. Ενδεικτικό στοιχείο της πρωτόγονης μορφής και της νομαδικής ζωής είναι η διατήρηση της ενδυμασίας τους. Ο ενδυματολογικός τύπος της φορεσιάς ανήκει σε παλαιότερους τύπους που τα περισσότερα βλαχοχώρια είχαν από πολύ παλιά εγκαταλείψει. Όσον αφορά την γυναικεία φορεσιά λέγεται από υπερήλικες βλαχόφωνους της περιοχής του νομού Σερρών ότι αυτή ήταν τόσο όμορφη που υιοθετήθηκε από τις γυναίκες των Αβδελιωτών και των Μοτσιάνων (από την περιοχή του Ασπορπόταμου). Οι Γραμμουστιάνες μετά την έξοδο τους έφεραν μαζί τους την εξολοκλήρου χειροποίητη μάλλινη βαρύτατη φορεσιά η οποία δεν απαντάται πουθενά αλλού και αυτές που την φορούν έχουν κάθε λόγο να περηφανεύονται για τη μοναδικότητα της.

Καλυβικές εγκαταστάσεις είχαν κάνει την εμφάνιση τους και κοντά στο Κρούσοβο, στο Τσαρνούσι. Γύρω στο 1850 και ύστερα από επίθεση Τουρκαλβανών οι Γραμμουστάνοι του Τσαρνούσι σκόρπισαν για Στιπ, Κρούσοβο και Τέτοβο. Μερικοί έφυγαν για Μεγάροβο, για Τύρνοβο και Περιστέρι όπου και εγκαταστάθηκαν μαζί με τους Βλάχους από άλλες περιοχές. Στην περιοχή του Μορίχοβου, στις νοτιοανατολικές πλαγιές του Βορρά έχουμε την εγκατάσταση των Καλυβιών της Ρόντοβας που διατηρήθηκε μέχρι τα 1910. Στο Πάϊκο ανάμεσα στους εδραίους Μογλενίτες Βλάχους έχουμε τους οικισμούς Μεγάλα Λιβάδια και Μικρά Λιβάδια όπου άρχισαν να παίρνουν μορφή σταθερής κοινότητας με την συνοίκηση Γραμμουστιάνων, Μοσχοπολιτών, Περιβολιωτών, και Σαρμανιωτών. Προς τα ανατολικότερα έχουμε σταθερές θερινές εγκαταστάσεις γύρω από τον Όρβηλο. Έτσι έχουμε εγκαταστάσεις στον Λαϊλιά και Παπά Τσιαίρ. Ακόμη έχουμε εγκατάσταση και στην Ανατολική Ρωμυλία που μετά την χάραξη των συνόρων βρέθηκαν σε τουρκικό έδαφος. Σύμφωνα με καταγραφές του G. Weigand λίγο πριν το 1907 οι εγκαταστάσεις είναι γύρω στις 30 και 2.000 άνθρωποι τις κατοικούν. Οι θερινές κατοικίες, τα χειμαδιά των Γραμμουστιάνων βρίσκονταν σε οθωμανικό έδαφος, στις πεδιάδες του Στρυμόνα, της Δράμας και τις περιοχές προς τη Χαλκιδική μέχρι το Πόρτο Λάγος. Οι Γραμμουστιάνοι που είχαν τις ορεινές καλύβες τους στο έδαφος της Βουλγαρίας όπως στη Ράβνα Μπούκα, το Μπεσμπουνάρ και το Κοστενέτς Μπάνια αναζητούσαν χειμαδιά προς τον Δούναβη και κατά μήκος του Έβρου ως την Ανδριανούπολη. Κάποιες εγκαταστάσεις υπήρχαν και στις περιοχές του Πιρότ και της Βράνιας, αλλά και στα βουνά Στάρα Πλανίνα και Καπαόνικ., δηλαδή στα σύνορα της τότε Σερβίας. Προς τα τέλη του 19ου αιώνα στο Καπαόνικ αναφέρεται ότι υπήρχαν 80.000 πρόβατα και 2.000 ζώα φορτηγά.

Από αυτή την πολυπληθή διασπορά δεν θα ήταν υπερβολικό να δεχτούμε ότι μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα και ακόμη περισσότερο σε προηγούμενους χρόνους ακμής η Γράμμουστα είχε τουλάχιστον 3.000 οικογένειες και 15.000 κατοίκους. Μόνο

ο υιός του Χατζηστέργιου Χατζόπουλου, ο Κοσμάς (Μάκης) είχε 7.000 πρόβατα και αγέλες αλόγων. Ο Μπίμπος 8.000 χιλιάδες και άλογα με βοσκοτόπια στον Αλμυρό και με πολλά φλουριά κρεμασμένα στις κούνιες των μωρών.

Γραμμουστιάνοι μεγαλέμποροι διέπρεψαν στα γράμματα και στις τέχνες- Βιέννη, Βουδαπέστη, Αυστρία, Βουκουρέστι. Άλλοι έφυγαν στη Γαλλία και την Ιταλία όπου ακόμα και σήμερα κρατούν τα έθιμα τους και έχουν συνείδηση της καταγωγής τους. Τραγουδούν τα παλιά βλάχικα τραγούδια, υψώνουν τα μπαϊράκια και μοιρολογούν τους νεκρούς στα βλάχικα ακόμη και σήμερα. Είναι άριστοι επιστήμονες και δεν εγκαταλείπουν τα βλάχικα έθιμα. Νέοι από Βιέννη αποδήμησαν σε Γαλλία, Ισπανία, Αμερική, όπου διαπρέπουν και σήμερα. Εκτός από αυτούς που έφυγαν σε χώρες της Ευρώπης άλλοι διασκορπίστηκαν στα Βαλκάνια, Σερβία, Βουλγαρία, Ελλάδα και πάλι διέπρεψαν. Στην Ελλάδα υπάρχουν εγκαταστημένοι στο Περιστέρι, την Προσοτσάνη, τα Μεγάλα Λιβάδια, τα Πορόια, τη Θεσσαλονίκη, την Αθήνα και το Βόλο.

Όσοι απέμειναν μετά τις αλλεπάλληλες καταστροφές και τις μεγάλες πληθυσμιακές εξόδους ήταν πολύ λίγοι και κατέβαιναν στα χειμαδιά τον χειμώνα και κυρίως στο Άργος Ορεστικό. Πολλές οικογένειες εγκαταστάθηκαν στο Άργος κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα. Έτσι έχουμε και την δημιουργία της Κοινότητας της Γράμμουστας το 1927.

8. Οι Γραμμουστιάνοι κατά τον Μακεδονικό αγώνα.

Ως γνωστό κατά τους χρόνους του Μακεδονικού αγώνα η Ρουμανική Κυβέρνηση προσπαθούσε με διάφορα κυρίως χρηματικά μέσα να διεκδικήσει τμήμα της Μακεδονίας και του πληθυσμού της εκμεταλλευόμενη την ύπαρξη βλαχόφωνου - λατινόφωνου Ελληνικού πληθυσμού.

Στην προσπάθεια της αυτή διέθεσε ένα τεράστιο για την εποχή χρηματικό ποσό για δημιουργία Ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών συντηρώντας και μισθοδοτώντας Ρουμάνους δάσκαλους και παπάδες. Αλλά και πληρώνοντας τους μαθητές και τις οικογένειες αυτών σε χρήμα και τρόφιμα. Τέτοιο σχολείο λειτούργησε και στο Άργος Ορεστικό για τους Βλαχόφωνους κατοίκους Γραμμουστιάνους και Σαμαριναίους, αλλά ελάχιστοι Γραμμουστιάνοι και Σαμαριναίοι, υπέκυψαν λόγω φτώχειας, για καθαρά λόγους επιβίωσης και μόνο, σε αυτή την προπαγάνδα.

Η συντριπτική πλειοψηφία των Γραμμουστιάνων παρέμεινε πιστή στην Ελλάδα και στο Πατριαρχείο και απέκρουσαν έτσι την προπαγάνδα αυτή. Επιπλέον αντιστάθηκαν και κατά των Βουλγάρων κομιτατζήδων και συμμετείχαν στον Μακεδονικό αγώνα προεξάρχοντας του Στεργίου Αργυρίου Χατζόπουλου, ο οποίος φυλακίστηκε από τους Τούρκους στο Μοναστήρι και απελευθερώθηκε κατόπιν καταβολής λύτρων από την οικογένεια του. Αργότερα αναγνωρίστηκε η δράση του ως Μακεδονομάχου (πράκτορα του Μακεδονικού αγώνα) σαν σύνδεσμος μεταφοράς πληροφοριών και χρησιμοποιώντας το σπίτι του ως κρύπτη Ελλήνων οπλαρχηγών.

9. Η κατάσταση μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας και η κατάσταση της Κοινότητας ως το 1974.

Στις αρχές του 20ου αιώνα αρκετοί από τους γόνους των Γραμμουσιτιάνων μετανάστευσαν στην Αμερική για να γνωρίσουν την νέα χώρα και να κερδίσουν περισσότερα χρήματα. Στην αρχή ξεκίνησαν σαν εργάτες αλλά πρόκοψαν και άνοιξαν δικές τους δουλειές, με την κήρυξη του πολέμου κατά της Τουρκίας το 1912 επέστρεψαν αρκετοί για να πολεμήσουν εγκατέλειψαν τις δουλειές τους κατετάγησαν στο στρατό ως εθελοντές κινούμενοι από το συναίσθημα της φιλοπατρίας.

Κατά το 1914 το καλοκαίρι στρατοπέδευσε στο Γράμμο εκστρατευτικό σώμα με 2.000 αντάρτες εθελοντές υπό την αρχηγία του Καπετάν Βάρδα (Γεώργιος Τσόντος Ταγματάρχης πυροβολικού από την Κρήτη. Καθ' όλη την διάρκεια παραμονής του στην Γράμμουστα οι κάτοικοι κτηνοτρόφοι του προσέφεραν τα γαλακτοκομικά τους προϊόντα και κρέατα αφιλοκερδώς για την διατροφή.

Το καλοκαίρι εισέβαλε στην Βόρεια Ήπειρο και την απελευθέρωσε. Μετά την απελευθέρωση και της Μακεδονίας από τους Τούρκους το 1912-13 οι τσελιγκάδες του Γράμμου μαστίζονταν από ληστρικές επιδρομές από Αλβανούς. Αποδείχτηκε πως συνεργάζονταν με τους ληστές. Αφού το αντιλήφθηκαν αυτό οι τσελιγκάδες τους εξεδίωξαν.

Την ίδια περίοδο συμμορίες ληστών επετέθησαν κατά των κατοίκων αλλά πρόλαβαν και κλείστηκαν στην εκκλησία της Παναγιάς και επί δυο τρεις μέρες έδωσαν μάχη όπου και τους απώθησαν και διέφυγαν τον κίνδυνο.

Η εκκλησία της Παναγιάς είχε μετατραπεί σε φρούριο και τα παράθυρα σε πολεμίστρες. Η τοιχοποιία ήταν περίπου ένα μέτρο της οποίας ερείπια σώζονται μέχρι σήμερα. Από το 1927 ως το 1933 η Γράμμουστα εμαστίζετο από ληστρικές επιδρομές και ο Αριστείδης Ι. Πισιώτης τότε Πρόεδρος συνεργαζόμενος με τις αρχές ασφαλείας επαρχίας Καστοριάς συντέλεσε στην εξόντωση τους. Κατά το ίδιο διάστημα ο εν λόγω Πρόεδρος συνεργαζόταν σε θέματα εθνικής ασφαλείας με τον γενικό αρχηγό Μακεδονικού αγώνα στρατηγό και μετέπειτα βουλευτή Γεωργίου Τσόντου Βάρδα.

Εν όψη του επικείμενου πολέμου με την Ιταλία το 1939 δεν επέτρεψε ο στρατός την μετάβαση των κτηνοτρόφων .

Από το 1940 και μετά ελάχιστα κοπάδια ανέβαιναν στο Γράμμο. Το 1940-41 πολύ λιγότερα. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής σχεδόν ελάχιστα. Οι περισσότεροι τα κρατούσαν στο Βόλο και το καλοκαίρι στον κάμπο της Λάρισας. Το 1946 μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου ανέβηκαν αλλά προς το τέλος του καλοκαιριού υποχρεώθηκαν πάλι λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων που διεξάγονταν στην περιοχή να τα κατεβάσουν νωρίτερα στα χειμαδιά .

Από το 1946-51 τα κρατούσαν γύρω από τα χειμαδιά. Το 1952 ξανανέβηκαν αλλά από τα 30.000 πρόβατα είχαν απομείνει μόνο 10.000 χιλιάδες. Το τέλος του εμφυλίου πολέμου βρίσκει τη Γράμμουστα εντελώς κατεστραμμένη.

Έτσι ξεκινάει μια σημαντική προσπάθεια ανοικοδόμησης που συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Πρώτα χτίστηκε το Κοινοτικό κατάστημα με τον ξενώνα για να στεγάζονται οι κτηνοτρόφοι όπου ανέβαιναν χωρίς τις οικογένειες τους για να επιβλέπουν τα κοπάδια. Άλλο έργο σημαντικό ήταν το τυροκομείο. Κατόπιν κτίστηκε μία άλλη εκκλησία γιατί η Εκκλησία της Παναγιάς είχε

εντελώς καταστραφεί.

Υπήρχαν δυο κασερίες, του Ράπτη και του Χατζόπουλου οι οποίες επεξεργαζόταν το γάλα και το φτιάχνανε κασέρι. Τα προϊόντα τα γαλακτοκομικά και τυροκομικά ήταν φημισμένα λόγω της καλής ποιότητας βοσκής και τα κρέατα της Γράμμουστας περιζήτητα. Υπήρχε ακόμη φυλάκιο χωροφυλακής αριστερά από της εκκλησία της Παναγιάς όπου διέμενε μόνιμα το καλοκαίρι και απόσπασμα με στρατιώτες

Γίνανε γεφύρια όπου ήταν απαραίτητα γιατί η πρόσβαση λόγω της ορμητικότητας του Αλιάκμονα ήταν αδύνατη. Το 1958 επετεύχθη η τηλεφωνική σύνδεση του οικισμού. Η γραμμή ήταν μέχρι το Πεύκο και μετά επεκτάθηκε άλλα 25 χιλιόμετρα. Το τηλέφωνο προσέφερε σημαντικές υπηρεσίες στους κτηνοτρόφους. Ακόμα αγροτικός γιατρός επισκέπτονταν κάθε 15 ημέρες τον Γράμμο, επίσης υπήρχε και επίσκεψη αγροτικού διανομέα Υπήρχε επίσης και Αγροφύλακας.

Από το 1961 με την βοήθεια του Υπουργού εσωτερικών Δημ. Μακρή και του Νομάρχη Καστοριάς κ. Γαρέφη ξεκίνησε η κοινότητα την διάνοιξη αμαξιτής οδού, ένα πολύ σημαντικό έργο. Από το Στάρνο όπου μέχρι εκεί είχε κατασκευαστεί από τον στρατό κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, μέχρι το Λιανοτόπι την πρώτη χρονιά, περίπου 3,5-4 χιλιόμετρα. Το 1964-66 επί Νομάρχου Καστοριάς Ι. Μαζαράκη έγινε και η υπόλοιπη διάνοιξη της οδού ως τον Γράμμο τον οικισμό. Το καλοκαίρι του 1966 είχε ολοκληρωθεί. Κάθε χρόνο γινόταν βελτίωση της οδού με τεχνικά έργα και γέφυρες λόγω του δύσκολου χειμώνα. Έτσι μπορούσαν πλέον οι κτηνοτρόφοι να ανεβαίνουν με αυτοκίνητα στο Γράμμο και να μεταφέρουν τα ποίμνια τους, τα εφόδια που τους χρειαζόταν, να κατεβάζουν τα προϊόντα τους και αυτό βοήθησε σημαντικά να αναπτυχθεί η κτηνοτροφία περισσότερο.

Το 1973-74 οι κτηνοτρόφοι αντιμετώπιζαν ένα σοβαρό πρόβλημα. Δεν μπορούσαν να βρουν προσωπικό, τσοπάνους για να βοσκήσουν τα κοπάδια τους, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι από αυτούς να πουλήσουν τα κοπάδια τους και να εγκαταλείψουν την κτηνοτροφία.

Από το 1974 και μετά χρόνο τον χρόνο εγκαταλείπεται κτηνοτροφία, λιγοστεύουν τα κοπάδια προβάτων αλλά αναπτύσσεται η αγελαδοτροφεία, ενώ παράλληλα μειώνεται σημαντικά ο αριθμός των κτηνοτρόφων. Αυτοί που απέμειναν είναι μεγάλης ηλικίας, νέοι κτηνοτρόφοι δεν ασχολούνται γιατί δεν υπάρχουν τα κίνητρα. Διατηρείται δε η κτηνοτροφία χάρη των επιδοτήσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μετά μερικά χρόνια εκτιμούμε ότι δεν θα υπάρχουν κτηνοτρόφοι και πρόβατα στο Γράμμο, τουλάχιστον στον αριθμό που υπήρχαν τα παλαιότερα χρόνια.

10. Η Γράμμουστα μετά την παρακμή Σύσταση Κοινότητας Γράμμου.

Όσοι απέμειναν μετά τις αλλεπάλληλες εξόδους ήταν πολύ λίγοι και κατέβαιναν στα χειμαδιά τον χειμώνα και εγκαταστάθηκαν κυρίως στο Άργος Ορεστικό, κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα. Έτσι έχουμε και την δημιουργία της Κοινότητας της Γράμμουστας το 1927.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΕΩΣ : Κοινότης Γράμμου, Δ. 4-11-1927, ΦΕΚ. Α 296)1927

Προήλθε εκ του Δήμου Άργους Ορεστικού. ΕΔΡΑ ο : Γράμμος

Οι κάτοικοι μετακινούνται εποχιακά ανάμεσα στη Γράμμουστα και το Άργος Ορεστικό. Το ότι δεν παρουσιάζονται κάτοικοι μετά τις απογραφές του 1940 δεν σημαίνει ότι η Γράμμουστα ερημώθηκε. Οι κάτοικοι απογράφονται στο Άργος Ορεστικό και μετά δε τον εμφύλιο πόλεμο τα κοπάδια ανηφορίζουν πάλι το 1952, στα πλούσια λιβάδια της Γράμμουστας για βοσκή Διατελέσαντες Πρόεδροι της Κοινότητας Γράμμου.

- = 1927, 1928 Αριστείδης Πισιώτας
- = 1929 Νικόλαος Τσιακάλης
- = 1930 Αριστείδης Πισιώτας
- = 1931 Αριστείδης Πισιώτας
- = 1932 Αριστείδης Πισιώτας και Αριστοτέλης Πισιώτας
- = 1933 Αριστείδης Πισιώτας
- = 1934 Στέργιος Πισιώτας - Αργύρης Πισιώτας
- = 1935 Στέργιος Πισιώτας
- = 1936 Νικόλαος Πισιώτας
- = 1937, μέχρι το, 1946 Χατζόπουλος Ιωάννης
- = 1946-50 Μιχάλης Καρακώτσιος
- = 1951-1955 Αριστοτέλης Πισιώτας
- = 1955-1974 Γεώργιος Πισιώτας
- = 1974-1994 Δαμιανός Τσιακάλης
- = 1994 -1998 Αριστοτέλης Μητσιάνης
- = 1998 – 2002 Παναγιώτης Τσακάλης
- = 2003 - Αικατερίνη Φιλιάδου.

11. Η γενιά του Ρήγα και η σχέση του με τους Γραμμουστιάνους"

Ο Αντώνης Κολτσίδας στο βιβλίο του « Ιστορία της Βωβούσας»(σελίδα 63) αναφέρει: « την αυτήν χρονιάν εγγενήθη ο μέγας εθνικός ανήρ Ο Αντώνιος Ρίζος – ο μετανομασθείς Ρήγας Φεραίος, από πατέρα βωβουσιώτη, τον Ζήσην Ρίζον, διδάσκαλον του χωριού και από μάνα από την Γράμμουστα- από την οικογένεια Πισιώτα.»²

Στο μικρό αυτό σημείωμα θα παραθέσουμε εν συντομία τις πληροφορίες που αφορούν τους απογόνους του Ρήγα, από την πλευρά του αδερφού του Δημητρίου, και την σχέση του με την Γράμμουστα και ειδικά με την οικογένεια των Πισιωταίων.

.....
2. Αντώνης Κολτσίδας « Ιστορία της Βωβούσας» Απομνημονεύματα Αποστόλου Χατζή η Τσαρούχα για την Βωβούσα Ιωαννίνων του 19ου αιώνα.. Εκδόσεις. Αφοι Κυρακίδη , Θεσσαλονίκη 1997, σελ 63

Όπως γράφει στο βιβλίο του « Ρήγας Βελεστινλής» ο Γιώργης Έξαρχος: «μαρτυρία για την παρουσία αδερφού του Ρήγα κατά τους χρόνους του αγώνα του '21 κάνει ο Γάλλος Πουκεβίλ στο βιβλίο του " Ιστορία περί της αναγεννήσεως της Ελλάδος " 3 όπου συγκεκριμένα αναφέρει ότι:

"εις αδερφός του νεωτέρου της Θεσσαλίας Πινδάρου εφημίζετο ότι αφίχθη εις την Αιτωλίαν".»

«Ο Βασίλειος Αναγνώστου στο βιβλίο του ο Ρήγας Βελεστινλής, γράφει ότι κατά τον απελευθερωτικό αγώνα του '21 το Βελεστίνο μετείχε σε αυτόν, επαναστάτησαν δια του οπλαρχηγού Καπετάν Μπασδέκη. Μετά την πολιορκία του όμως το Βελεστίνο περιέρχεται στα χέρια των Τούρκων και ακολουθούν σφαγαί και αιχμαλωσίαι. " Παις δεκατριετής ο Παναγιώτης γιος του Δημητρίου, διαφυγών την σφαγήν και αιχμαλωσία κατέφυγεν εις την Μονήν Ξενιάν". Από εκεί φυγαδεύεται από την οικογένεια Τσελιγκάδων Πισιωταίων, από τη Γράμμουστα της Μακεδονίας. Σημειώνουμε ότι η μητέρα του Παναγιώτη ήταν ανάδοχος-νονά των παιδιών της οικογένειας Νικολάου Πισιώτα, ο οποίος είχε τα χειμαδιά του στην περιοχή του Αργυρού Βόλου.»

«Στο Μακεδονικόν ημερολόγιο τεύχος 3 του 1910 δημοσιεύτηκε επιστολή με τίτλο : "Τινά περί της οικογένειας του Ρήγα Φεραίου ". Την επιστολή με ημερομηνία " Καστοριά, 8 Αυγούστου 1909 " υπογράφει ο Δημήτριος Π. Φεραίος. Στην επιστολή του ο Δημήτριος Π. Φεραίος αναφέρει την πνευματική συγγένεια που είχε η οικογένεια Φεραίου με την οικογένεια των τσελιγκάδων Πισιωταίων, από την Γράμμουστα της Μακεδονίας. Και αυτό επειδή η μητέρα του Παναγιώτη Φεραίου ήταν νονά των παιδιών της οικογένειας των Πισιωταίων. Επιπλέον αναφέρει ότι μετά την καταστροφή του Βελεστίνου της Θεσσαλίας το 1821, τον Παναγιώτη Φεραίο, δηλαδή τον πατέρα του, ηλικίας τότε 13 ετών, τον έσωσε αυτόν και την μητέρα του, από την αιχμαλωσία των Τούρκων η οικογένεια των Πισιωταίων, η οποία για την απελευθέρωση τους πλήρωσε πολλά λύτρα.

Στη συνέχεια της επιστολής αναφέρει ότι ο μικρός Παναγιώτης ακολούθησε την οικογένεια των Πισιωταίων στη Γράμμουστα.

Στο δρόμο όμως, ο Παναγιώτης Φεραίος συνελήφθη από Αλβανούς ντερβετζήδες κοντά στην τοποθεσία Σμίξη. Και πάλι όμως οι Πισιωταίοι τον απελευθέρωσαν με τη μεσολάβηση του Τούρκου διοικητή της Χρούπιστας. Ο Παναγιώτης Φεραίος στη συνέχεια εγκαταστάθηκε με την φροντίδα της οικογένειας των Πισιωταίων στη Χρούπιστα όπου έπιασε δουλειά σε ένα χάνι. Αργότερα, εγκαταστάθηκε στο Βογατσικό με το ψευδώνυμο Παναγιώτης Μπακάλης για να αποφύγει ενδεχόμενη νέα σύλληψη από τους Τούρκους. Στο Βογατσικό παντρεύτηκε, δημιούργησε οικογένεια, συνέχιζε όμως να δουλεύει στο Άργος Ορεστικό, όπου διατηρούσε μπακάλικο μέχρι το θάνατο του το 1890. Σημειώνουμε ότι τα μαγαζί αυτό διατηρείτο μέχρι την δεκαετία του '50, όπου βρίσκεται σήμερα η οικοδομή αφων Φιλίππου.

3. Μεγάλο μέρος αυτού του κεφαλαίου αντλήθηκε από το βιβλίο του κ. Γιώργη Έξαρχου « Ρήγας Βελεστινλής» Ανέκδοτα έγγραφα- Νέα στοιχεία και ιδιαίτερα από την ενότητα « Η μητέρα του» σελίδες 100,101,102,103. Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 1998.

«Επίσης ο Β. Τρ. Αναγνώστου στη μελέτη του αυτή αναφέρεται και σε επιστολή της Ουρανίας Φίλιου, κόρης του Δημητρίου Π. Φεραίου, την οποία έστειλε στις 7 Μαΐου του 1964, από την Καστοριά σε αυτόν. Στην επιστολή αυτή, η Ουρανία Φίλιου, αναφέρει ότι τον παππού της Παναγιώτη Φεραίο, έφεραν μετά την καταστροφή της Θεσσαλίας, για να αποφύγει το διωγμό του από τους Τούρκους, οι Βλάχοι Πισιώτιδες- όπως αποκαλεί τους Πισιωταίους με τα πρόβατα τους στο Άργος Ορεστικό. Εκεί τον έβαλαν να δουλέψει προσωρινά σε ένα χάνι. Αργότερα εγκαταστάθηκε ο παππούς της στο Βογατσικό, με το όνομα Παναγιώτης Μπακάλης, για να αποφύγει ενδεχόμενο σύλληψης από τους Τούρκους.»

«Επιπλέον η Ουρανία Φίλιου, στην επιστολή της προς τον Β. Αναγνώστου, αναφέρει ότι οι Πισιώτιδες είχαν κουμπαριά με την οικογένεια του παππού της, Παναγιώτη Φεραίου. Είναι σημαντικό ακόμη ότι στην ίδια επιστολή η Ουρανία Φίλιου γράφει ότι οι Πισιώτιδες κατέθεσαν ενόρκως στα δικαστήρια της Καστοριάς για την κληρονομιά της περιουσίας της οικογένειας του Ρήγα Φεραίου, ότι ο μοναδικός κληρονόμος της ήταν ο παππούς της Παναγιώτης Φεραίος.

Από τον Βασίλειο Αναγνώστου έχουμε την πληροφορία ότι:

" Ο Βασιλεύς Γεώργιος Α' επισκέφθη την Θεσσαλίαν κατά την απελευθέρωσίν της. Εις Βελεστίνον τον συνόδευσεν ο Δήμαρχος Γιαννακόπουλος, ο Βασιλεύς έκπληκτος ηρώτησε " δεν υπάρχει κανείς κληρονόμος ; " Του ανέφεραν ότι υπάρχει εις Χρούπισταν της Μακεδονίας ένας ανιψιός επ' αδερφώ του Ρήγα.»

«Αρμοδίως ειδοποιηθεί ο Παναγιώτης και μετέβη εις Αθήνας. «

Τα εις Αθήνας συμβάντα τα εκθέτει η επιστολή της Ουρανίας Φίλιου. Ημείς θα προσθέσωμεν ολίγα τινά, τα οποία μας διηγήθηκε ο πατέρας μας. " Όταν επήγα στας Αθήνας με επήρεν ο Πρόεδρος Φιλάρετος και άλλοι και με έκαμαν ένα σωρό

ερωτήσεις. Με επαρουσίασε κατόπιν ο Φιλάρετος εις τα Ανάκτορα, όπου ο Βασιλεύς με εδέχθη εις την αίθουσαν του θρόνου και είπεν εις την οικογένειάν του : "Ελάτε να ιδείτε έναν απόγονο συγγενή του Ρήγα ". Με φωτογράφησαν και ο Βασιλεύς μου έδωσε 1.000 δραχμάς. Κατόπιν ο Φιλάρετος με επήγε εις το άγαλμα του Ρήγα, όπου μου πήραν διάφορες φωτογραφίες". Επειδή δε διακόπτοντο αι εργασίαι της Βουλής, μου είπαν να περάσω μετά τρεις μήνας. Ο Παναγιώτης προ της παρελεύσεως του τριμήνου απέθανε και το ζήτημα παρέμεινεν εκκρεμές.»

«Ως αναφέρει η επιστολή και άλλαι θετικοί πληροφορίας συνετάχθησαν πρακτικά ορκομωσίας και επρόκειτο μετά την απελευθέρωσίν της Μακεδονίας να μεταβεί εις Αθήνας ο Δ. Φεραίος ως μοι ανεκοίνωσε δι' επιστολής του ληφθείσης εις Μπιζάνι τον Φεβρουάριο του 1913, Όπου υπηρετούσε ο Βασίλειος Αναγνώστου ως ανθυπολοχαγός του Ελληνικού στρατού. Δυστυχώς και ούτος απέθανε και η όλη ενέργεια παρέμεινε ατελεσφόρητος.»

«Επίσης από τον ίδιο έχουμε μια άλλη πληροφορία ότι ο γιος του Δημητρίου Φεραίου (Ναούμ) του διηγήθηκε στην Αθήνα ότι ο παππούς του Παναγιώτης προς πιστοποίηση της συγγένειας του προς τον Ρήγα, είχε προβεί μετά την εξ' Αθηνών του επιστροφή το 1890, εις την κατάρτισην πρακτικών δ' εξετάσεως μαρτύρων ενώπιον του Μητροπολίτη Καστοριάς .» Δυστυχώς τα αρχεία της Μητρόπολης Καστοριάς που αναφέρονται στην περίοδο πριν το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο έχουν καεί.

«Και ενώ έτσι έχει η συνέχεια μετά την επιστολή του Δημητρίου Π. Φεραίου, που δημοσιεύτηκε στο Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1910, εξήντα τέσσερα χρόνια αργότερα, στις 27 Ιουλίου 1974, ο απόγονος του Παναγιώτη Φεραίος, εξ Αργους Ορεστικού, με δήλωση Συστάσεως Ιδρύματος δημιουργεί Ίδρυμα " εις μνήμην των γονέων του Αθανασίου και Ασπασίας και των προγόνων των Πισιωταίων τσελιγκάδων Γράμμου " με δωρεά 450.000 δρχ.

" Είμαι Έλλην εγκατεστημένος από πολλών ετών εις Ρεγγίνα Σασκ Καναδά και απόγονος του Εθνομάρτυρος Ρήγα Φεραίου. Μετά τον μαρτυρικόν θάνατον αυτού, οι συγγενείς και προγονοί του, δια να σωθούν από τον διωγμόν των Τούρκων, εγκατέλειψαν την γενέτειρα των, Βελεστίνον Θεσσαλίας, και εγκαταστάθηκαν εις τον Γράμμον μετά των ποιμνίων του, υπό το ψευδώνυμον " Πισιωταίοι - τσελιγκάδες Γράμμου ". Εις μνήμην των γονέων μου Αθανασίου και Ασπασίας Φεραίου και των προγόνων των " Πισιωταίων -Τσελιγκάδων Γράμμου" και χάριν συμβολής κι εμού, κατά δύναμιν, εις προσφοράν υπέρ του Έθνους, επιθυμώ όπως από την κτηθείσαν, δια σκληρός εργασίας εις την Αλλοδαπήν περιουσίαν μου, διαθέσω χρηματικόν ποσόν εκ δραχμών 450.000 .

Από τα προηγούμενα συνεπάγεται ότι:

« Ο Ρήγας Βελεστινλής είχε - εκτός από τον Κώστα - και άλλον αδερφό τον Δημήτρη - του οποίου απόγονοι έχουν το οικογενειακό επώνυμο Φεραίος- που περιπετειωδώς σώθηκε από τους Γραμμουστιάνους Πισιωταίους στη Μακεδονία (Άργος Ορεστικό και Βογατσικό) . Από τις επιστολές Δημητρίου Φεραίου, Ουρανίας Φίλιου και από τη Δήλωση Συστάσεως Ιδρύματος του Παναγιώτου Φεραίου φαίνεται πως οι απόγονοι του αδερφού του Ρήγα, Δημητρίου, χρησιμοποίησαν το όνομα Μπακάλης για να διασωθούν στη Μακεδονία από τις Τουρκικές θηριωδίες και μετά την απελευθέρωση άλλαξαν το επίθετο τους μετά από ένορκες καταθέσεις σε Φεραίος.» Σημειώνουμε ότι μέχρι σήμερα υπάρχει στο Άργος Ορεστικό οικογένεια με το όνομα

Φεραίου, αυτή του δασολόγου Ανδρέα Φεραίου.

«Νομίζουμε πως αυτά τα δύο ιστορικά συναγόμενα έχουν αξία για τον ιστορικό ερευνητή, αφού ούτως ή άλλως σχετίζουν την οικογένεια του Ρήγα Βελεστινλή με την οικογένεια του Παναγιώτη Φεραίου. Σχετικές παραδόσεις έχουν καταγραφεί πολλοί νεώτεροι ερευνητές. Οποσδήποτε όμως δίνουν λαβή για νέες συζητήσεις και σαφώς διανοίγουν πεδίο για παραπέρα έρευνα.»
Για να θυμηθούμε και τον Διονύσιο Σολωμό και τη φράση του που είναι χαραγμένη στη χρυσή του σφραγίδα " verum amo, perum volo"την αλήθεια αγαπώ, την αλήθεια θέλω, δηλώνουμε ότι καταθέτουμε όλα αυτά τα στοιχεία με κάθε επιφύλαξη και με την ελπίδα και προσδοκία ότι οι ιστορικοί ερευνητές και ιστοριογραφούντες θα έχουν την" επιστημονική περιέργεια " να τα διασταυρώσουν με άλλες πηγές και να κάνουν την όποια αξιολόγηση τους. Νομίζουμε ότι αξίζει τον κόπο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κουκούδης Αστέριος, Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων, Μελέτες για τους Βλάχους τόμος 2, Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000.

Γιώργης Έξαρχος, Ρήγας Βελεστινλής, Ανέκδοτα έγγραφα- Νέα στοιχεία Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 1998.

Αντώνης Κολτσίδας, Ιστορία της Βωβούσας απομνημονεύματα Αποστόλου Χατζή η Τσαρούχα για την Βωβούσα Ιωαννίνων του 19ου αιώνα. Εκδόσεις Αφων Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997.

Ανδρομάχη Πισιώτη-Αδάμ, Η Γράμμουστα, Εργασία στο μάθημα της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού (υπεύθυνος καθηγητής Κ. Φωτιάδης) , πρόγραμμα εξομοίωσης 10 μαθημάτων Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών , Α.Π.Θ.

Χρησιμοποιήθηκαν επίσης κατά την παρουσίαση, φωτογραφίες από τα φωτογραφικά λευκώματα :

Πολιτιστικού Συλλόγου Γραμμουστιάνων "Η Γράμμουστα" Αργους Ορεστικού.

Συλλόγου Βλάχων Νομού Σερρών "Ο Γεωργάκης Ολύμπιος" Ο φωτογενής Βλαχόφωνος Ελληνισμός της Ανατολικής Μακεδονίας"

Αδελφοί Μανάκια , πρωτοπόροι της εικόνας στα Βαλκάνια. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 199

